

Barotányi Zoltán interjúja

A nép igazán gyászolta

Szilágyi Ákos – költő, esztéta, Oroszország-kutató Sztálin haláláról, Berijáról és a csekista államról

Joszif Visszárionovics Sztálin generalisszimusz hetven évvel ezelőtt bekövetkezett halálát követően utódai, mindenekelőtt a rettegett Berija mélyreható változásokat kezdeményeztek a Szovjetunióban és a keleti blokkban. Más kérdés, hogy e kísérlet végül nem teljesezhetett ki – erről beszélt nekünk a korszak avatott kutatója.

Magyar Narancs: Amikor Sztálin pont hetven éve (1953 március 5-én) némileg váratlanul meghalt, a Szovjetunió és személyesen a diktátor látszólag éppen hatalma, befolyása csúcsán volt. Lehet, hogy pont Sztálin utolsó tíz éve volt szovjet szuperhatalom egyik legjobb időszaka?

Szilágyi Ákos: Hát ezt enyhén szólva nem mondanám. Nemcsak a Sztálin halálát, különösen az 1956-ot követő hruscsovi és brezsnyevi évtizedekre gondolva, amelyeket az orosz közbeszédben a szovjethatalom „vegetáriánus időszakának” neveztek, hanem mert – paradox módon, az iszonyú embervesztés, a náci népirtás és háborús pusztítások ellenére – a második világháború, a Honvédő Háború volt a szovjet társadalom történetének morálisan, érzelmileg,

de talán még politikailag is legjobb időszak. Egy valóságos ellenség ellen harcoltak egy „igaz ügyért” folyó háborúban, amelyet a társadalom a maga egészében igazságosnak, „szentnek”, népi háborúnak érzett, vagyis évtizedek után először itt történt meg, hogy az állam ügye és a társadalom ügye egyé vált. Nem tartott sokáig. A háború alatt a Sztálin-kultusz sem volt teljesen hazug: amikor a katonák úgy rohantak csatába, hogy „Za Rógyinu, Za Sztálinu” (A hazáért, Sztálinért), akkor a „Haza” és „Sztálin” nevének ezt az ideológiai azonosítását nem fentről kényszerítették ki, a győzelem, a háború megnyerése valóban a „közös ügy”, „össznépi ügy” volt és így él mindmáig az orosz társadalmi emlékezetben. Okudzsava, a hatvanas évek énekes bárdja, aki megjárta a háború poklát és gyűlölt minden háborút, azt énekelte, hogy „Nam nuzsna odna pobjeda, odna na vszeh...” Vagyis: „Nekünk egyetlen győzelem kell csupán, egyetlen, amely mindenkié...” A győzelem, mint tudjuk, meglett, de ami a győzelem után következett Sztálin haláláig, az maga volt a lidercnyomás, különösen a frontokról visszatért, jól teljesített katonatömegek nagy várakozásaihoz képest, hogy mostantól majd minden más lesz, nem az folytatódik majd, ami a háború előtt volt. Ez inkább népi, mint értelmiségi várakozás volt. A 30-as évek végére kialakult és sulykolt politikavallásban Sztálin a rettentő hatalmú atya szerepét játszotta a népi mentalitásban, és ebben élt a hit, hogy az „atya” majd honorálni fogja a nép, „saját gyermekei” háborús győzelmét. Sztálin 1945-ben egy pohárköszöntében erős grúz akcentussal meg is köszönte a népnek, kifejezetten az orosz népnek, amit tett, hogy amikor 1941-ben bekövetkezett a katonai összeomlás, akkor az orosz nép nem úgy, mint más országokban, ahol ilyenkor elkergetik a vezetőiket, bizalmat szavazott nekik és követte őket.

MN: Azaz, ha ilyen felkészületlenül éri őket a németek támadása, és ilyen szörnyű kudarokat szenvednek el már a hadjárat elején?

SZÁ: Erre utalt, elvégre ez igazi összeomlás volt, pánikkal, fejveszett meneküléssel, több millió szovjet katona fogságba esésével! Sőt, Sztálin is összeomlott: a háború első egy-két hetében eltűnt, a dácáján várta, hogy letartóztatják vagy leváltják, de aztán Molotov és Berija vezetésével megkeresték, lelket öntöttek belé és felkérték a Honvédelmi Bizottság vezetésre. A győztes háború végén azután visszatér frontokról, közben idegen országokat látva, sok millió katona. A társadalom is hősiezen átvészelt, amit átvészelt, éppen ezért vártak valami jutalmat vagy elismerést kitartásukért és szenvedésükért. Ehelyett azonban újabb szenvedések zúdultak rájuk.

Nem azonnal. Volt egy röpke év, másfél év, 1946-47-ig, amikor valamilyen enyhülés következett, még a halálbüntetések végrehajtását is megszüntették, közben azonban leereszkedett a vasfüggöny, és azt nem a Sztálin ereszti le, hanem Churchill, persze „Sztálin miatt”, mikor megállapította: „Európa keleti felére leereszkedett a vasfüggöny!” Mert ő tudhatta már, hogy leereszkedett, hiszen közös megegyezéssel eresztették le, mikor Sztálinnal felosztották egy papírlapra írt százalékos arány szerint befolyási övezeteket Jaltában Európát.

MN: Ez volt a nevezetes 1946-os fultoni beszéd...

SZÁ: Igen, mindenesetre ettől kezdve indul az első nyugatellenes – sőt, inkább idegenellenes – kampány a Szovjetunióban – „inosztranci – zasztranci”, vagyis „külföldiek – szarháziak” mondogatja Sztálin, ami elég gyorsan átnő aztán az 1948-49-es kozmopolitaellenes kampányba, aminek erősen antiszemita éle van, nem nyíltan antiszemita, hanem burkoltan: a kozmopolitizmus, a Nyugat előtti hajbókolás valahogy mindig a kulturális élet zsidó származású szereplőinek a stigmája lesz. Az antiszemitizmus nem származási alapon diszkriminálja vagy rekeszt ki a nemzetből egy társadalmi csoportot, mert a zsidó Oroszországban és a Szovjetunióban sem származási, hanem etnikai vagy nemzetiségi kategória. Ugyanúgy zsidó valaki, ahogy grúz, orosz vagy ukrán.

MN: Ebből az antiszemita indíttatásból születnek azután az anticionista kampányok is, amelyek később a hírhedt orvospererekhez vezetnek?

SZÁ: Mégpedig kétszeresen is. Már a kozmopolitaellenes kampánynak is egyik szála egy kifejezetten anticionista kampány, amely még a háború alatt létrehozott Zsidó Antifasiszta Bizottság ellen irányul: ennek tagjait többségében kivégzik, közöttük költőket, műfordítókat, sokakat bebörtönöznek. Nekik vajmi kevés közük volt a cionizmushoz, amit sokkal inkább a szovjet állam támogattott. Állítólag Sztálint foglalkoztatta a zsidóság fővárosokból kitelepítésének terve is, lehetőleg a távol-keleti Birobidzsánba, a Zsidó Autonóm Területre. Ezt az akkor már ellenségnek tekintett Izrael alternatívájaként akarták eladni. Persze, korábban nagyon erős érdekeltsége volt a Szovjetunióknak Izraelben is, és a szovjetek szavazata nélkül Izrael állam aligha tudott volna megalakulni 1948-ban.

MN: Tényleg ekkora csalódás volt Sztálin számára, hogy végül nem a béketáborban kötött ki Izrael állam, amit a csehszlovákokon keresztül sokáig fegyvereztek?

SZÁ: Nem hiszem, hogy ez olyan nagy csalódás volt neki, a világpolitika játéktábláján ennél nagyobb téttekkel játszott, de az biztos, hogy benne kétségkívül meglévő régi keletű zsidóellenes előítéleteket, gyanakvásokat megerősítette: „nem lehet bennük megbízni”. Súlyos paranoiája aztán ezt aztán odáig fokozta, hogy az életére törnek. De a mérlegnek csak könnyebbik serpenyőjében találjuk egymásra dobálva az antikomopolita, az anticionista kampányokat, az orvospereket, a másokban ennél súlyosabb tételek szerepelnek, mindenképp a Sztálin által elkerülhetetlennek tartott 3. világháború és a felkészülés rá, hidrogénbombával, koreai háborúval, újabb párton belüli tisztogatások előkészítésével. Az orvosperek inkább elhatalmasodó paranoiájáról szóltak. Amikor 1953 márciusában Sztálin meghalt, napokkal a halála után ezt az erősen antiszemita irányultságú orvosper – Berija parancsára – szinte azonnal leállítják, az orvosokat szabadlábra helyezik, rehabilitálják. Közben azt se feledjük: Sztálin pont azért hal meg, mert nincsenek orvosok a közelében.

MN: Sztálin az események kellős közepén hunyt el, éppen folyamatban volt egy jelentős újabb koncepciós perhullám, ami a gyilkos orvosok pereként híresült el. Sztálin ennek kapcsán arra készült, hogy lecseréljen egy újabb garnitúrát - élén Lavrentyij Berijával, aki mintha kegyvesztetté vált volna, mire meghalt Sztálin?

SZÁ: Berija ellen tényleg készült egy komplett per. De nem csak ellene, a hozzá hasonlóan mingrél származású régi emberei ellen is, akik közül többeket letartóztattak Grúziában, és kezdett a dolog úgy kinézni, hogy hogy Berija is sorra fog kerülni. De 1953 elején közvetlenül még nem fenyegette semmi, állandóan ott volt Sztálin szűk környezetében, akik – mint Molotov, Malenkov, Kaganovics – rendszeresen, szinte a halála napjáig látogatták a diktátort. Mindenesetre a zsarnokokra annyira jellemző kóros gyanakvásban, rosszhiszeműségben Sztálin világtörténelmileg is felülmúlhatatlan. Berija nem véletlenül mondta, amikor Sztálin halála után hazament, és látta, hogy a felesége zokog: „Megörültél? Még mindig nem értetted meg, hogy az életedet annak köszönheted, hogy ő meghalt?” A legszebb mondat Viktor Rozov, akkor még fiatal szovjet (majd

orosz) színpadi szerzőtől származik: „Talán a halálnak kellene emlékművet állítanunk, mert csak ő szabadíthatott meg tőle minket.”

MN: A Sztálin halálát megelőző években már nem is Berija volt a belbiztonság főnöke, ezt jól tudom?

SZÁ: Így van, de Sztálin halálát követően első dolga volt, hogy visszaszerezze korábbi tisztségeit.

MN: Pontosan milyen körülmények között halt meg Sztálin?

SZÁ: 1953 februárjának utolsó napján, 28-án Sztálin Moszkvához közelebbi dácásjában vendégül látta Beriját és vele együtt a politbüro 5-6 tagját – nem tudjuk, hogy nagy dínom-dánom, vagy kis dínom-dánom zajlott, mindenesetre Sztálin akkor már hónapok, majdnem évek óta gyöngülő állapotban van, a feje sem is úgy működik, mint régen, dührohamai vannak, depressziós, erre jön most egy ivászáttal kísért éjszakai vacsora. Másnap, március elsején, jelenti a személyzet, amely retteg tőle, nem mer benyitni hozzá, hogy Sztálin elvtárs nem jön ki a dolgozószobájából - mit csináljunk? Eltelik a nap, mire késő este valahogy kitalálják, hogy a postáját talán bevihetik, akkor nem fogja levágni a fejüket. És bemennek, és akkor látják, hogy ott fekszik eszméletlenül, saját vizeletében. Megint telefonálnak Berijáéknek, de azok még mindig nem merik az orvosokat kihívni, mert mi van, ha magához tér? Nem tudhatják, mekkora a baj, egyáltalán mi a baja – nyilván szélütés érte, agyvérzése volt, ez lett a későbbi diagnózis is, de ki tudhatja orvosok nélkül, mekkora kárt okozott? Azt viszont lehetett tudni, ha mégis magához tér, hiába hibbant meg és beszél össze-vissza hülyeségeket, mindenki minden parancsát teljesíteni fogja, mint egy automata. Ráadásul Sztálin ekkor már gyűlöli az orvosokat, retteg az orvosoktól, nem enged közel magához orvost, és ha magához térve mégis meglát egy „fehérköpenyes gyilkost”, ki tudja, mit fog csinálni. Így aztán csak másnap reggel állít be hozzá Berija a magával hozott orvosokkal, de ők már nem tudtak segíteni az állapotán és végül március 5-én halt meg

MN: Ki vette át a Szovjetunió vezetését közvetlenül az után, hogy Sztálin meghalt?

SZÁ: Sztálin halálát követő bő 100 napon keresztül gyakorlatilag egy triumvirátus vezetőjeként, Berija irányította az országot - amíg 1953 június 26-án őt is le nem tartóztatták. De addig mindent ő csinált,

mindent ő talált ki, ő indított el. Furcsa végiggondolni, de az összes jótétemény – az amnesztia a gyűjtő- és internálótáborok, munkatáborok foglyainak, a kényszervallatás azonnali eltörlése, a kötelező beszolgáltatás eltörlése, a koreai háború leállítása, kibékülés Jugoszláviával, diplomáciai kapcsolatfelvétel Izraellel, a Rákosi-féle zsarnokok megállítása, és sorolhatnám – amiben Sztálin halála után a Szovjetunió és a „béketábor népei” részesültek, végső soron ettől a szörnyetegtől eredtek. Gondoljunk kicsit bele: ha valaki manapság ránéz Molotov portréjára, akkor nem az az első gondolata, hogy ez egy szörnyeteg. Ha Berijára ránéz valaki, az első gondolata az, hogy uramatyám! Rá lehetett volna osztani minden intrikus filmszerepet, az ellenszeves, a gonosz összes árnyalatát eljátszhatta volna. Még Sztálin is más karakter volt: ha közelebbről vette szemügyre az ember és látta a himlőhelyeket az arcán, akkor már nem volt annyira rokonszenves, de egyébként karizmatikus figura volt, aki nagyon sok nyugati értelmiségit is lenyűgözött, „megettetett”. Berija szörnyeteg volt, de nem csak azért, amit tett, hanem mert ránézésre az volt, az arcára volt írva, és nem a természet írta rá, hiszen negyven után mindenki felelős a saját arcáért. Fiatalkori képein még egyáltalán nem ennyire ellenszenves. Szörnyűséges tettek elkövetésében volt részes, de nem az a főgonosz volt, akit az 1953-as Berija elleni puccs elkövetői – egykori hű társai – a többi, nem-szörnynek látszó, joviális kinézetű szörny, élükön Hruscovval, csináltak belőle. Miközben mondjuk Molotov mindent aláírt, amit elétettek, jóváhagyta az összes kivégzést, ahogy a többi politbüro-tag is, nem beszélve a „nagy terrorban” aktív szerepet játszott Hruscovról, általában csak Berijának nyújtják be a számlát főbenjáró bűnökért, mondjuk, a katyni tömeggyilkosságért, amikor lengyel hadifogoly tiszteket, altiszteket végeztek ki tömegével. Most már az iratokat is ismerjük, és ezekből kitűnik, hogy Berija terjesztette elő az indokló határozatot és a kivégzési listákat. De ő nem írta alá egyetértőleg Molotovval és a többiekkel szemben. Ha azt mondják, akkor persze aláírja, tökéletesen elvtelen figura volt, de nem volt vérszomjas és nem volt túlteljesítő: tette, amit mondtak neki. Típusában nekem Eichmann-t juttatja az eszembe: a munkáját – az emberirtást vagy bármilyen más feladatot – precízen, főnökei legnagyobb meglepődésére végző hivatalnok-menedzser. Elvek, erkölcsi skrupulusok csak akadályoznák a lelkiismeretes munkavégzésben. Szorgalomban, intelligenciában, hatékonyságban toronymagasan politbüro-béli társai fölött állt, akik viszont az elkövetett bűnök tekintetében semmivel sem voltak nála különbek.

MN: Formálisan ugyanakkor Malenkov vezette tovább a Szovjetuniót, mint a minisztertanács elnöke

SZÁ: Azaz a kormányfő, az állam feje. De Berija javaslatára nevezték ki. Malenkov Berija legközelebbi embere, valamilyen rejtélyes módon szinte barátja volt, akivel 1939-től a karrierje is össze volt kötve. 1953 tavaszán ez lett a szereposztás: Berija és Malenkov kart karba fonva vezetik az országot. Berija Hruscsovval is igyekezett jóban lenni, de a Hruscsovról tudta, hogy nagy komédiás, nem teljesen kiszámítható. Malenkovról viszont tudta, hogy ő egy örök második ember. Ő lesz a kirakatfigura - egy igazi orosz. Nem tudható, milyen volt Berija önképe, felmérte-e mennyire nem megnyerő az arca, a habitusa, de azt biztosan tudta, hogy Sztálin után még egy grúzként, pontosabban mingrélként nem kerülhet a kirakatba – de nem igyekezett oda kerülni. Ő a valóságos hatalomért küzdött, nem a látszatokért, és a valóságos hatalom az állambiztonsági szervezetben volt, nem a kormányban, nem is a pártban, kiváltképp nem a hadseregben. A kérdés tehát az volt, hogy az operatív erőhatalom, a Cseka – nevezzük most első nevén így az államvédelmi-belügyi tárcát – kinek a kezében van. 1953-ig Sztálin kezében volt, ő használta. A Párt is Sztálin kezében volt, most viszont használaton kívül került és Berija úgy látta, jobb is, ha ott is marad, Hruscsov vezetésével, aki persze így maga is kikerül tényleges hatalomból. A tényleges hatalom száz napig Berija kezében volt, jóllehet formálisan nem lett belőle első ember, legalábbis nem ő adott arcot az államnak és a pártnak, de már azt, hogy az állam és a párt mikor kinek az arcát vegye fel, vagy vegye le, ő dönthette el: az államnak – Berija kezdeményezésére – Malenkov adott arcot, a pártnak pedig – ugyancsak Berija javaslatára – Hruscsov. Berija maradt, mi volt – arctalan, de mindenütt jelenlevő, mindent kezdeményező, mindent megtervező és megoldó ember.

MN: De mire volt jó neki ez az a mérhetetlen informális hatalom?

Biztos, hogy nem volt idegen tőle a hatalomvágy, de nem hiszem, hogy ez a vágy volt a hajtómotorja. Inkább arra gondolok, hogy sajátos helyzeténél és intelligenciájánál fogva – a Gonosz mint tudjuk, rendkívül intelligens – szinte egyedül látta tisztán a Sztálin által az összeomlás szélén táncoló birodalom állapotát, de azt is, hogy társai gyáva tökfejek, akik nem látnak semmit és ha látnak is valamit, nem képesek határozott tettekre. Mellesleg ezt Sztálin is megmondta nekik egyszer utolsó éveiben, mikor azzal játszott, hogy visszavonul: „De hát ti olyanok vagytok nélkülem, mint a vak macskakölykök!” Ebben volt valami, de egyrészt ezért vette körül magát éppen velük

Sztálin, másrészt volt itt egy mégsem egészen vak macskakölyök is, aki tovább látott a sztálini alomnál. Berija önhittsége, elbizakodottság, túlzott magabiztossága – vagy ahogy Hruscsov mondta: „Berija elpofátlanodása” – abból az ambíciójából fakadt, hogy meg akarta menteni az országot és egyedül magát látta alkalmasnak a „muszáj-herkulesi” szerepre, hogy vállaira vegye az ország- illetve birodalommentő rendszerváltás terhét, mert csak ő tudja, mihez kell nyúlni, mit kell lebontani, átalakítani, méghozzá eszelős tempóban, versenyt futva az idővel. És valóban, amit 1953 márciusa és júniusa között, száz nap alatt, ebben az eszelős tempóban Berija megcsinált, az példátlan a szovjet állam történetében, joggal nevezhető az első szovjet peresztrojka-kísérletnek, még ha persze csekista módra, rendőrállami módra képzelte és hajtotta is végre. Mégis, évekig vagy egy évtizedig ennek lendületéből és programjából élt Malenkov és Hruscsov is, mindent Berija talált ki, az amnesziától a gigasberuházások leállításáig, a „személyi kultusz” fogalmától a „desztalinizáláson” át a gulág-foglyok tömegeinek szabadon bocsátásáig, az internálás és a paszport-rendszer felszámolásán át az új külpolitikai doktrináig. Még a Rákosi-diktatúra 1953-al kezdődő lebontását, Nagy Imre kormányfővé kinevezését, az „új szakasz” politikáját is Berijának köszönhetjük, ami egyébként az egyben megfelelt – a közben Berija nélkül maradt – Malenkov reformpolitikájának.

MN: Tudjuk, hogyan élte meg az alattvalók serege a diktátor halálát?

SZÁ: A légerekben Sztálin halálát megszabadulásként, húsvéti hangulatban ünnepelték, emlékiratok sokasága örökíti meg ezt. Ne feledjük, hogy nem sokkal ezután lágerfelkelések törtek ki - a leghíresebbek közülük az 1954-es vorkutai, norliszki és főleg a kengiri felkelés volt, amit katonai erővel kellett leverni. Az értelmiségiek sem nagyon zokogtak, hacsak nem a pszichózis ragadta őket magával, mint Szaharov professzort, aki akkoriban a hidrogénbomba létrehozásán dolgozott, és egyik visszaemlékezésében azt mondta, hogy ő is zokogott, pedig nem rajongott Sztálinért. De nép, az „istenadta nép” igazán gyászolta, sírva, apokaliptikus előérzettel, szorongva fogadta a halálhírt: mi lesz most velünk? mi lesz az országgal? És végezte persze a „gyász munkát”. Az 1991-es szovjet rendszerváltás után a szociológiai intézetek végeztek mentalitástörténeti vagy inkább emlékeztörténeti kutatásokat, amelyekben társadalmi rétegről-

rétegre és régióról-régióra haladva kérdezték ki az embereket, hogyan élték át ezt a kritikus évet, mit gondoltak Sztálin haláláról, a többiekről, az ország helyzetéről, elég változatos és érdekes kép rajzolódott ki, de uralkodó a veszteség, a kétségbeesés, a szorongás érzése volt. Amit Sztálin fölépített, ha börtön is volt a társadalom számára, a halálával összeomlott és a hirtelen támadt szabadságot egy hajszal választja el a véres káosztól, mint azt a Sztálin temetése napján szabadult pokol – a tömeg tízezreket taposott halálra – mutatta.

MN: Berija nem sokkal élte túl Sztálin halálát - valójában három hónap és húsz nap telt el Sztálin halála és Berija bukása között.

SZÁ: Igen, de ez száztíz nap elég volt neki ahhoz, hogy fenekestül felfordítva a sztálini pártállam struktúráját, átépítse a rendszert, ez is mutatja nem mindennapi menedzseri formátumát és hatalomtechnológiai ügyességét, ami különösen vészhelyzetekben működött jól. Igazi peresztrojkat hajtott végre, vagy inkább úgy fogalmaznék, hogy megállíthatatlan rohanásával igazi peresztrojkába rángatta bele passzív, kiváráó, gyanakvó, tehetetlen és nem túl képességes társait. Még a „peresztrojka” szó is el-elhangzott, amit persze a világ, mi is itthon Gorbacsov nevével kapcsolunk össze. Igaz, a szó előtörténete a cári időkig megy vissza: már II. Miklós is peresztrojkat csinált 1905-ben. A Berija-féle, vagyis csekista peresztrojka lényege az, hogy az államot és a pártot ketté kell választani, valahogy úgy, ahogy egykor az államot és az egyházat választották ketté, az államügyek túl komoly dolgok ahhoz, hogy a kommunista üdvháztartás szolgálóira – agitprop és káderosztályokra – lehessen bízni. Magát a szétválasztást pedig – az állam „első mozgatója” szerepében – a csekista erőszakapparátus – tehát maga Berija – hajtáná végre, nem engedve meg többé, hogy a párt rámasszon az államra, és arra is ügyelve, hogy az állam ne masszon rá a társadalomra. Hogy Berija ezt akarja, azt nagyjából mindenki értette, csak nem mindenki fogadta el, Malenkov nyilván elfogadta, „kiskorúsított” Hruscsov pedig a pártokrácia nevében fellázadt ellene, és legyőzte Berija „felvilágosult csekizmusát”, aztán az állam bürokratikus, szakigazgatási racionalitását is. Ezért vonulhatott Berija a háttérbe, onnan osztogatva a lapokat, mert a belügyminisztérium (MVD) és az államvédelmi hatóság összevonásával szinte azonnal létrehozta azt a csúcsmisztériumot, amelynek feje lett, és amelynek köszönhetően az államban is kulcspozícióba került, hiszen Malenkov kormányfő egyik helyettese lett. Ebből a pozícióból kezdeményezhette 1953 márciusában és

áprilisában, hogy kiengedjék a lágerekben és börtönkolóniákon fogvatartottak több mint a felét, majdnem másfélmillió embert a két és fél millióból. Nem a humanitárius megfontolások, hanem a gazdasági, szociális és politikai ésszerűség alapján járt el itt is: a lágerek gazdaságilag irracionálisak voltak. Persze, készült már mindezt ideológiailag is becsomagolni, emberjogi retorikával humanitárius, morális megfontolásokkal indokolni a rendkívüli döntéseket. Berija a Sztálin temetésén tartott beszédében olyanokat mond, hogy „garantálni kell minden egyes állampolgár alkotmányban rögzített jogait és szabadságát”, mire Anasztasz Mikojan, aki elrettentő példaként hozza fel ezt egy PB-ülésen, azt mondja neki, hogy vigyázzon, mert ez még egy szónoki beszédben sem lehet üres frázis, a belügyminiszter beszédében pedig már szinte cselekvési program, amit köteles teljesítenie”, akkor Berija hanyagol azt válaszolja neki: „teljesíteni is fogom.” Alkotmány, emberi jogok, törvényesség, „nem szabad semmiségekért embereket lágerbe küldeni” – hol vagyunk? 1953-ban Sztálin temetésén!

MN: A híres sztálini alkotmányról beszélt?

SZÁ: Igen az 1936-os alkotmányról, amit amúgy az egy évvel később kivégzett Buharin, a „párt kedvence” írt. Szuper alkotmány lehetett volna egy demokratikus jogállamban, de egy totalitárius diktatúrában maga az égbekiáltó, szemfényvesztő hazugság. Jellemző, hogy Berija vezetőtársait meghökkentette az alkotmányos jogokra hivatkozás: mit akar ezzel? Így akar velünk leszámolni? Mindenféle manipulatív szándék meghúzódhatott Berija retorikájának „emberjogi fordulata”, főként pedig rendőrminisztériuma liberalizáló gyakorlata mögött, de például milyen elvetemültséget lehet feltételezni amögött a rendelkezése fölött, hogy szinte Sztálin halálának másnapján kiad egy rendelkezést mindenféle kényszervallatás azonnali megszüntetéséről és e szabály megsértőinek felelősségre vonásáról? Milyen személyes vagy hatalmi érdeke fűződött ehhez? Berijának ekkor 1953 tavaszán számos ilyen húzása volt, és ezek közül csak az egyik a terrorgépezet leállítása.

MN: A Sztálin halálát követő enyhülésnek hatása lett Magyarországon is, ekkor lesz először miniszterelnök Nagy Imre. Számos anekdota is kering arról, hogyan beszélt Berija a Moszkvába rendelt Rákosival.

SZÁ: A „hatás” szó kissé félrevezető, inkább következményekről beszélnek és beavatkozásról, és instrukciókról. Más kérdés, hogy ezúttal a sztálini parancsokat túlteljesítő Rákosi rémuralmának vetett véget a szovjet beavatkozás. Magyar szempontból onnan különösen érdekes ez a száz napig tartó Berija-féle rendőrperesztrójka, hogy június 13-án a Kremlbe kéretik a magyar vezetést, benne Rákosival és Nagy Imrével. Megvan a hiteles jegyzőkönyve, de csak magyarul olvasható, az orosz nyelvű jegyzőkönyv mindmáig nem került elő, hihetetlen szöveg, nemcsak roppant szórakoztató, hanem egy tananyag szemléletességével mutatja be, mivé lett Magyarország 1948 után, hogyan működött az államszocializmus importált rendszere Magyarországon, állítom, hogy ennek a dokumentumnak ott kellene lennie a kötelező iskolai tananyagban, ha erről a korszakról van szó. A magyarok előtt június 2-án már be voltak rendelve a Kremlbe a keletnémetek: ez klasszikus tetemrehívás volt, mert az NDK vezetői túlbuzgóságban talán még Rákosit is túlszárnyalva – bár ebben azért Rákosit nehéz volt túlszárnyalni – és még az övénel is agyalágyultabb eszközökkel próbálták bevezetni a sztálini államszocializmust a szovjet megszállási zónában, mire aztán fél millió keletnémet a lábával szavazva, egyszerűen átment Berlin akkor még nyitott nyugati zónájába, a társadalmi elégedetlenség pedig robbanással fenyegetett, ami június 17-én egy „kisebb ötvenhat” formájában be is következett, mint tudjuk. Erről emlékezett meg Brecht valaha közszájon forgott pompás kis korabeli epigrammájában: „A június 17-iki fölkelés után / Az Írószövetség főtitkára / A Sztálin-fasorban röplapokat osztatott szét, / Melyek tudatták, hogy a nép / Eljátszotta a kormányzat bizalmát, / És csak kétszeres munkával / Hódíthatja vissza. Nem volna ezúttal / Egyszerűbb, ha a kormány / Feloszlatná a népet, / És újat választana?” De a keletnémet pártvezetőket alighanem jobban sokkolta, amit Berijától hallottak, mint maga a két héttel később kitört felkelés, ugyanis azt kellett hallaniuk tőle, hogy fejezzék be most már a szocializmus ostoba ráerőszakolását a német népre, nem az a lényeg, hogy német földön szocializmus legyen, hanem az, hogy nyugalom és újraegyesüljön a keletre és nyugatira kettévágott Németország egy semleges státusú német államban. Ezt a kezdeményezést Berija társai is megrökönyödve fogadták, és főbűnei listáján később is mindig szerepelt, sőt, a börtönből Malenkovnak, Hruscsovnak írt életéért könyörgő, bűnbánó leveleiben, ő maga sem győzi eléggé elítélni magát érte.

MN: De mintha Berijának más kifogása is lett volna a személyével és a magyar pártvezetőség összetételével szemben?

SZÁ: Ez egy olyan szókimondó, nem ideologikusan, hanem pragmatikusan számonkérő beszélgetés volt, ami korábban elképzelhetetlen lett volna a kremli vezetés és a helyi pártállami vezetők között. Tényleg Berija vitte a prímet, és világosan elmondta az új játékszabályokat, amelyek szerint mostantól az államszocializmus játékát játszani fogják: a túlbuzgó, hibát hibára, törvénytelenéget törvénytelenségre halmozó Rákosit le kell operálni az államról, a kormányról, mert a Minisztertanácsnak is ő volt akkor a feje és természetesen a belügről is, amelyet szintén ő tartott kontroll alatt – pont úgy, mint Sztálin. Maradjon ő csak pártfőtitkár. A magyar kormány feje olyan ember kell legyen, aki mindenekelőtt is magyar és ért a mezőgazdasághoz. Hogy „magyar” legyen, ezt ő is, a többiek is úgy értették, hogy Rákosi és az országot irányító trojka, etnikailag nem magyarok, hanem zsidók, ami utólag és magyar szemmel antiszemitizmusként is olvasható, pedig egyáltalán nem az volt, csak az orosz vezetés nem volt tisztában vele, hogy Magyarországon a zsidóság nem alkot népcsoportot, mint Oroszországban, a származás kérdése pedig a legrosszabb fajvédelmi idöket idézi. Berija számára evidens volt, hogy ő mingrél, Mikoján örmény, Hruscsov ukrán, Rákosi, Gerő pedig zsidók, attól ők ugyanolyan magyarok, mint bárki ki más, csak etnikailag mások és nem szerencsés, ha a szocializmus ügyét, a birodalom eleve idegen ügyét nemzetiségileg idegenek, nem-magyar etnikumúak reprezentálják Magyarországon. Berija saját példáját is említhette volna, hogy ő, a kisebbségi, a mingrél nemzetiségű egy igazi orosz, Malenkovot helyez az állam élére. Ez a „zsidó téma” – Rákosi egyenesen „zsidó kérdésnek” nevezi – nem ötletszerűen merült fel ebben a beszélgetésben, hanem Berija általános reformstratégiájának szerves részeként, és neve is volt: „korenizacija”. A fogalom és a gyakorlat is megvolt már az 1920-as években, de Berija volt az, aki most újra elővette és kiterjesztette. A „korenizacija” „öshonosítást”, „tösgyökeresítést”, „benszülőttesítést” jelent, angolra általában „nativization”-ként fordítják, és arra irányult, hogy a szovjet tagköztársaságokban, vagy népköztársaságokban, a rendszert ne oroszok, ukránok, kisebbségiek, hanem öshonos, tösgyökeres nemzeti káderek reprezentálják. Ez nem azt jelenti, hogy ők hozzák meg a döntéseket, hanem azt, hogy ők hajtják végre, ők adnak a hatalomnak arcot és nyelvet, mert így lehet jobban „eladni” a helyi lakosságnak a rendszert, ők a közös rendszer helyi – nemzeti – reklámképei.

MN: Rákosi esetében érdekes, hogy ő szolgálisan utánozta a sztálini kampányokat. Tehát amikor ott anticionista kampány volt, nálunk is volt anticionista kampány, később orvosper is készülődött!

SZÁ: Hát persze, mindent túllihegett, túlteljesített, mint egy állandóan osztályfőnöki dicséretre sóvárgó, erőszakos stréber az osztályban. Persze, itt már ez a „jótanuló” nem a „nehézipar” és a „hadseregfejlesztés”, az „erőszakos kolhozosítás” terén, hanem a megtorlás, a tömegterror, a hóhérmunka tárgyában bizonyul Sztálin „legjobb magyar tanítványának”. Mikor az orvosperek letartóztatottjai a kényszervallatás ellenére nem akarják a koholt vádakot magukra vállalni, Sztálin ingerülten azt a parancsot adja: „Addig verjék őket, amíg mindent bevallanak”. Rákositól meg az a hallhatatlan utasítás maradt fenn a Szücs-testvérek kínvallatását illetően, hogy „Úgy verjék őket, hogy a csontjuk is ropogjon!” A szovjet vezetők, nemcsak Berija, de később Hruscsov is többször szemére vetették Rákosinak, hogy pártfőtitkár és kormányfő létére a letartóztatásokat és veretéseket is ő intézte: „hát micsoda dolog ez, elvtárs?!”. A jegyzőkönyvből egyébként kiderül, hogy az összes kreml-i vezető módfelett utálta Rákosit - és Berija kétségtelenül ebben is az élen járt, de ez inkább szólt Rákosi kellemetlen személyének, mint származásának.

MN: Berija kezdeményezi, hogy Nagy Imre legyen a miniszterelnök?

SZÁ: Olyannyira biztos, hogy ő kezdeményezte, hogy ez szerepel börtönből társainak írt bűnbánó levelei egyikében: szánja-bánja, hogy ő tett javaslatot, pedig Malenkovnak kellett volna. Egyébként Berija saját állam-koncepciójának is ez felelt volna meg jobban – nem a csekista, hanem a kormányfő tesz javaslatot a testvérország kormányfőjének személyére. Mégsem csak valamilyen alkati erőszakosság, türelmetlenség, nyers modor az oka annak, hogy Berija viszi a prímet ezeken a tárgyalásokon, hanem az, hogy sokkolni akarja Rákosit, tudja, milyen nehéz lesz őt leválasztani a hatalomról, rávenni a „kollektív vezetésre”, vagyis a tényleges visszavonulásra, az ideológiai „zabhegyezésre”, miközben Nagy Imre kezébe kerül a kormányzás, persze a „csekista” Gerő vezette – Berija elképzelése szerint neki alárendelt – összevont államvédelmi és belügyi csúcsminisztérium kontrollja alatt.

MN: Már csak azért sem vette ki jól magát, hogy Berija javasolta

kormányfőnek Nagy Imrét, mert Malenkov, legalábbis papíron, a főnöke volt, ő volt a minisztertanács elnöke, vagyis a szovjet kormányfő.

SZÁ: Igen, ez volt a szereposztás és itt Berija szerepet tévesztett, bár csak annyiban, ahogy egy bábozó téveszt szerepet, mikor nem bábja, hanem a saját hangján szólal meg. A magyar nyelven készült jegyzőkönyvben azt látjuk, hogy szinte minden megszólalóból – Molotovból, Bulganyinból is – Berija beszél. Mindig szépen megvárják, amíg ő megadja a hangot, aztán kezdenek el ők beszélni, egyszer-egyszer még rá is téve egy lapáttal azokra a vádakra, szemrehányásokra, kifogásokra, amiket a karmester vagy „bábozó mester” Berija – „primus inter pares” – elsőként megfogalmaz, például, amikor a nem túl beszédes Bulganyin azzal zárja ingerült felszólalását, „ez az út, Rákosi elvtárs, nem a szocializmusba vezet, hanem a katasztrófába!” Azt, hogy itt szereposztás van és a szerepeket Berija osztja, az is jól mutatja a jegyzőkönyvben, hogy ő a Rákosi-rendszer kritikájának és a szükségessé vált változtatásoknak csak az általános irányvonalát – a direktívát – adja meg, magát a számszerű adatokkal operáló „vádiratot” a „magyar tárgyból” alaposan felkészített – Molotov, részben Hruscsov, Kaganovics fogalmazzák meg. A kremlie tárgyalás után a magyar küldöttség hazatér, és kezdetét az „új szakasz”, Nagy Imre kerül a kormányfői székbe. Pontról-pontra ugyanazt csinálja végig – a magyar társadalom nagy megkönnyebbülésére, mint amit Malenkov, a szovjet társadalom, főleg a parasztság nagy megkönnyebbülésére. Ahogy az 1953-as Nagy Imre maradt meg a – kötelező beszolgáltatástól, kulákpréstől, internálástól, erőszakos kollektivizálástól – megszabadult magyar falusi lakosság jó emlékezetében, úgy őrződött meg a „jó Malenkov” alakja a szovjet parasztságában. Nagy Imre politikai sorsa is Malenkovéhoz kapcsolódott, amikor a párt első titkárának, Hruscsovnak 1955-ben sikerül megbuktatnia Malenkovot, Rákosi ezt azonnal a maga javára próbálta fordítani és kipasszírozta a hatalomból Nagy Imrét. De Hruscsov nem volt Rákosi, Malenkov pedig Nagy Imre. Malenkov bukása azt jelentette, hogy a szovjet vezetésben megszűnt a „kollektív vezetésnek” becézett duumvirátus – a kormány és a párt hatalmi kettőse –, Magyarországon azonban a magát újra nyeregben érző, a sztálini rendszert saját érdekében restaurálni próbáló Rákosi miatt nem szűnhetett meg a kettős hatalom, csak láthatatlanná vált, személyi jelleget öltött és a két hatalom malomköve között lassan felőrlődött a rendszer. Ugyan Nagy Imre sem volt éppen Hruscsov favoritja, de Rákosit, ha teheti, már 1954-ben a kirgiz sztyeppékre

számúzi. Remélte azonban, hogy Nagy Imrével egyelőre sakkban tarthatja Rákosit, és ha eljön a megfelelő pillanat egyszerre csapja agyon mindkettőjüket. A pillanat el is jött, a csapás az SZKP 1956-os XX. kongresszusa volt, és valóban mindkét magyar vezetőt agyon is csapta vele, csak hogy akkor már egész szovjet eredetű rendszerrel együtt. Ha valamilyen csodának, balesetnek, erélyesebb szovjet föllépésnek köszönhetően Rákosit 1953-ban vagy 1954-ben végleg kivonják a hatalmi játszmákból, akkor Magyarországon minden másképp ment volna tovább, nem jön létre kettős hatalom, kibontakozhat a Nagy Imre féle „nemzeti kommunizmus” égisze alatt valamilyen fél-jugoszláv, fél-lengyel modell és nincs 1956-os forradalom sem, ez biztos. Tudjuk, a „mi lett volna, ha” kérdése történelmietlen, de ha ezt – képletesen szólva – lakmuspapírként használjuk, akkor néha mélyebben, finomabb vonalakkal rajzolja ki a történések szövevényét, mint a valóban megtörtént események.

MN: Beriját annak dacára tartóztatják le, majd ítélik el, hogy személye sokáig nélkülözhetetlennek tűnt a Szovjetunió működtetésében, különösen krízisszituációkban.

SZÁ: Állítom, bár bizonyítani nem tudom, hogy a második világháborút elvesztette volna a Szovjetunió a szörnyeteg Berija nélkül. Mert szervezésben, logisztikában kiváló volt. A háborúban és utána is minden hozzátartozott, a rakéták tervezése, gyártása, előbb az atombomba, majd a hidrogénbomba-program - mindent ő csinált, mindent ő vezényelt le a maga erőszakos módszereivel.

MN: A saraska-rendszert is ő csinálta meg, ezeket a kutatóknak, tudósoknak épített lágereket, ahol az elítéltek folytathatták a munkát a szovjet hadicélok érdekében.

SZÁ: Szolzsenyicinnek van egy híres regénye, A pokol tornáca, amiben beszámol arról, hogy ő maga is egy rövid ideig egy ilyen saraskában élt. Ez megint csak Berija észjárása. Abszolút nem érdekelte senkinek az élete. A hatékonyság, az eredményesség érdekelte. Ha a lágerbe került kiváló tudósok elméjét így lehet jobban hasznosítani, teremtsünk nekik kedvezőbb életkörülményeket, főleg pedig, ne lapátot és csákányt adjunk a kezükbe, hanem kutatólaboratóriumot, ahol az agyukat dolgoztathatjuk. De gyilkolásban egyáltalán nem volt önjáró, végrehajtó ember volt, skrupulusok nélkül megtette, amire utasították, de magától nem gyilkolt. A nagy terror nem az ő, hanem Jezsov nevéhez fűződik. De végül, még a szörnyeteg Jezsov is, a „véres törpe”, akiknek százezrek halála szárad a kezén, csak Sztálin meghosszabbított keze volt.

Ahogy vége lett a nagy terrornak, azonnal lapátra került, megjegyzem, az ő eltakarítása Sztálin megbízásából már Berija jóval szerényebb hóhércmunkájának része lett. Végül Berija sem ússza meg, őt is kivégzik, közeli munkatársaival együtt. Ettől fogva viszont inkább már csak félreállítják a bukott kreml-i vezetőket: Molotovnak, Malenkovnak, Kaganovicsnak, végül az 1964-ben szintén „megpuccsolt” Hruscsovnak sem esik baja: nyugdíjasok lesznek belőlük. Berijával ellentétben mind ágyban, párnák közt halnak meg, szép hosszú emlékiratokat hagyva maguk után.

MN: Mint mondja, Berija nem úszta meg ilyen könnyen: ő lett a főszereplője az utolsó ilyen nagy koncipiált pernek. ahol mindent felhoztak ellene: angol kém, 1920-ig a muszavatista azeri kormány titkosszolgálatának vezetője, elvtársai gyilkosa és főleg szexuális ragadozó, több száz fős áldozati listával.

SZÁ: Berija számára a hosszúra nyúlt börtönzárkában sínylődés és a kihallgatásokat röviden lezáró per azt jelentette, hogy nincs tovább, a történetnek csak egy kimenete lehet. Nem hírből ismerte, hogy megy az, amikor a hóhért akasztják. De a Berija- per már nagyon nem úgy zajlott le, ahogyan 30-as évek koncepciós pereit, a „kirakatperet”: egyáltalán nem kapott semmiféle nyilvánosságot. Évtizedeken át azt sem lehetett tudni, hogy volt pere, és hogy még életben volt, amikor lefolytatták, nem dublőr helyettesítette. Június végi puccsszerű kreml-i letartóztatásáról, az ellene párfórumokon megfogalmazott vádakról július elején, kivégzésről egy szűkszavú közleményben december végén értesülhetett a megkönnyebbülve a félrevezetett közvélemény. A közben eltelt majdnem fél évről sehol semmi. Kihallgatások zajlottak, volt vádirat, lefolytatták a pert – a kihallgatási jegyzőkönyvek, periratok vagy húsz dossziét töltenek meg –, de mindez csak a de facto Hruscsov által már Berija letartóztatása előtt, a puccs előkészítésekor meghozott halálos ítélet ceremonialis előkészítése volt, nem több. Malenkov – mint kiderült – vonakodott a kivégzéstől, ő beírta volna száműzetéssel is, de e tekintetben csak Hruscsov bizonyult Sztálin – Berija után – leghűbb tanítványának: „van ember – van probléma, nincs ember – nincsen” – mondogatta Sztálin. Hruscsov nem ezt mondta, ő csak egyetlen embert ismert, akivel probléma van – Beriját. „Van Berija, van probléma, nincs Berija – nincsen.” A maga szempontjából alighanem igaza volt. Egy politikai kirakatpernek semmi politikai haszna nem lett volna, kockázata annál nagyobb. Bőven elég volt Berija átváltozásának misztériuma a Szovjetunió Hőséből a szovjet állam testébe furakodott alattomos féreggé, a Sztálin elvtársat is behálózó

és megmételvező Ősgonosszá, a Sade márki szexuális étvágyát és raffinériáit is túlszárnyaló Vérnősző Barommá. A szovjet sátán mitikus képének és névalakjának felépítése és forgalomba hozatala a suttogó propagandában, belső pártfórumokon sokkal hatásosabb volt, mint egy perbe fogott valóságos ember koholt vallomásainak ismertetése a Pravda lepedőoldalain. De hogy a rém gyűlöletes képét ne zavarja össze semmi, Berija nevét és fényképét minden hivatalos szovjet felületről törölték. Még a Nagy Szovjet Enciklopédia akkor frissen megjelent kötetéből is törölték a róla szóló szócikket: az előfizetők postán megkapták a Bering-szorosról szóló új oldalakat, amiket az általuk kivágott Berija-szócikk helyére kellett ragasztaniuk. A Berija nevet még legközelebbi családtagjai sem viselhették, így Szergo nevű fia sem, hiába lett rakétatervező mérnök, csak a Szovjetunió 1991-es összeomlása után kaphatta vissza saját apai nevét. Magát Beriját pedig fizikai mivoltában annyira titokzatos körülmények között törölték, hogy halálának legalább tíz változatát őrizi a mitikus emlékezet, köztük a legmeredekebb, de legjellemzőbb talán az, hogy golyók lyuggatta holtestét egy savval teli kádban oldották fel. Semmi nem maradt belőle.

MN: Van a Berija-féle koncepciónak valamiféle folytatása napjainkig?

SZÁ: A belügy, a cseka először Berijával jelenik meg, mint az állam motorja, mint a szovjet állam „felvilágosult esze”, amivel szembeállítva a párt maga a „sötétség”, ideológiai babonák terjesztője, örültségek kezdeményezője, agylágyulás és téboly. Berija nem azért akarta rendőrállami alapra helyezni Sztálin halála után a szakadék szélén egyensúlyozó szovjet pártállamot, mert csekista volt, mert nem látott tovább az ilyen csekista megoldásoknál, vagy így kaparinthatta meg a hatalom teljességét, hanem mert átlátta, hogy a rendszert a párttal csak sírba tenni lehet, nem pedig megmenteni. Márpedig ő ezt akarta: megmenteni és ezáltal persze magát is megmenteni. Berija nem kommunista vagy sztálinista volt, hanem csekista. Az oroszban ma is gyakran használják a „csekizmus” kifejezést, különösen az utolsó húsz év, tehát a Putyin-féle rendszerváltás kapcsán. Nem nézetrendszeréről, ideológiáról van azonban szó, hanem hatalomtechnológiáról, az államszervezet működtetésének csekista módjáról, lényegtelen, hogy ez az állam szovjet vagy posztszovjet, a lényeg, hogy ne omoljon össze, illetve hatékonyan működjön, már amilyen módon hatékony

lehet egy rendőrállam. Nem véletlenül „hívja be” a hatalomba az 1998-as államcsőd után a neoliberális jelcini elit a csekistákat államot menteni, jóllehet ez már nem a szovjet állam, a csekizmus azonban szovjet jelenség. Putyin – Primakov és Sztyepasin – után csak a harmadik csekista, aki a kormány élére kerül, végül pedig akin megállapodik a trónörökösöt kereső Jelcin és oligarchái választása. Ők persze az állami rendteremtés eszközének képzelték a csekizmust, amely azonban – mindenféle ellensúly, most már kommunista párt híján – önállósította meg és saját képére és hasonlatosságára teremtett államot magának. Így jött létre az 1990-es években még az új orosz oligarchák ellenőrizte posztszovjet államból a ma ismert, oligarchákat kontrolláló „erős állam”, az ő se fékeket, se ellensúlyokat, se joguralmat nem ismerő „szuverén demokráciájával”, egyfajta korporatív „politikai kapitalizmus” csekista módra, ahogy azt már Berija elképzelte 1953-ban. De a csekista államutópia két évtized óta tartó és egyre rémesebb megvalósulása – a ma zajló háborút is beleértve – jól mutatja, hogy Oroszországot ezen a módon – az oligarchikus állam csebréből a csekista rendőrállam vedrébe jutva – éppúgy nem lehet megmenteni, ahogy a Szovjetuniót nem lehetett a totalitárius pártokrácia csebréből a „felvilágosult” rendőrállam vedrébe átvarázsolva. Innen nézve a történelmi Oroszország 1953 óta egyfolytában a „lenni vagy nem lenni” kérdőjellel néz szembe. Válasz sehol, hacsak az összeomlást nem tekintjük válasznak. De ebből is kettő lehetséges: az egyik Oroszország összeomlása a világ nélkül, a másik a világ összeomlása Oroszországgal együtt. Itt tart most a világ és Oroszország, nagyjából ugyanott, ahol hetven évvel ezelőtt – 1953-ban.